

Könyvtárak az információs/ posztmodern korszak társadalmi kommunikációjában

Az alább ismertetendő dolgozat egy nagyobb tanulmány része, amely a Közép-európai Egyetem támogatásának köszönheti létét.

A posztmodern filozófusok (*Lyotard, Foucault, Vattimo*), miközben kétségbe vonják az eddigi egyetemes ideológiák, vallások, tudományok és művészetek által hirdetett igazságokat, makacsul hisznek egy új – a posztmodern – egyetemesség toleranciájában és globalitásában. Szerintük a globális társadalom minden értéket elfogad és elterjeszt, amit csak az egyes társadalmak fel tudnak számára kínálni. Ebből – némi egyszerűsítéssel – a kommunikációs terület számára az következik, hogy minél több információ cseréjét biztosítja, annál jobb az információs/posztmodern társadalomnak.

Az Észak–Dél (és ma már: Nyugat–Kelet) relációban fennálló információs gyarmatosítás ténye, az információban gazdag és szegény társadalmi csoportok közötti különbségeknek még a legfejlettebb országokban is növekvő volta, továbbá a tömegközlési eszközök ellentmondásos befolyása azonban határozottan kétségbe vonja a posztmodern társadalom iménti koncepciójának helytállóságát.

A fejlődő országok (a szovjet blokk csupán politikai célokat követő támogatása mellett) különösen a hetvenes években törekedtek valamiféle új információs rend érvényesítésére. Csakhogy a piacgazdaságot folytató államokban az információáramlás minden szabályozása cenzúrának minősül, s ezért a harmadik világ és a Nyugatot képviselő nemzetek fölötti társaságok információs vitája eleve kudarcra volt ítélve.

Ma már a fejlődő országok kultúrája az elektronikus tömegközlés következtében többé-kevésbé amerikanizált. Ez ui. olyan lakossági csoportok körében is gyökeret vert, amelyek még fél évszázada is az analfabetizmus okozta izoláltságban éltek. Míg a könyvtárak a kormányok és az UNESCO alfabetizációs kampányaiban vettek részt, az elektronikus tömegközlés meghódította a családokat. A meghirdetett globális közösség tehát nem a humanizmus alapelvein, a kultúrák egyetemes részvétele és szolidaritása mellett, hanem a különbségek hangsúlyozásának és a kis kultúrák egyidejű elnyomásának alapján jött létre. Az információk formáját és tartalmát tekintve a világméretű unifikáció olyan fokot ért el, amelyet a múltban a totalitárius rezsimeknek sem sikerült megvalósítaniuk.

A jelenlegi helyzet, amelyben a világkereskedelem háromnegyed részét 80 társaság ellenőrzi

kommunikációs szempontból, teljes ellentétben áll a posztmodern filozófusok globális társadalomra vonatkozó elképzeléseivel. Még akkor is, ha az információs imperializmust igyekeznek kulturális vagy információs szinkronizálásnak elnevezni. Az elektronikus tömegközlési eszközök miatt manapság kisebbségi produktumok árasztják el a kultúrák többségét. A jelenlegi helyzet adekvát neve a globális monocentrizmus.

A tömegközlési eszközök az információk kommunikálásában valóságos forradalmat okoztak. Eközben azonban szignifikáns, hogy több a terjesztett és fogyasztott információ, mint az előállított. Az információs társadalom csupán a tömeg-társadalom más (magasabb?) fokozata, az ipari társadalom betetőzése, nem pedig minőségi meghaladása. Az új médiumoknak köszönhetően a tömegesség újrastrukturálódására került sor. A videó, a számítógépes játékok vagy a kábeltelevízió mintha a tömegességtől való elhajlást jelentenék, hiszen a klasszikus televízióhoz vagy rádióhoz képest a befogadónak mintha módja lenne a programok között érdeklődése szerint válogatnia, holott alig van másról szó, mint több, s nem pedig jobb televízióról. A nézők többet keresik azt a legsekélyesebb szórakozást, amelyet eddig a televízió korlátozott terjedelemben biztosított számukra. És ugyanígy: ugyanazokat a filmeket vagy a hozzájuk hasonlókat ismételteti a videó is. Az új médiumok folytán főként az alacsonyabban pozicionált társadalmi csoportok magatartására jellemző, hogy alacsonyabb információs szükségleteiket az információk nagyobb mennyiségével elégítik ki.

Ha valaki azt gondolná, hogy a tárgyalt jelenségek nem gyakorolnak hatást a könyvtárakra, mindenképpen tévedne, hiszen a tömegközlési eszközök befogadója és a könyvtárhasználó egy és ugyanaz a személy. A mi ügyfelünk olyannyira a médiumok hatása alatt áll, hogy mint könyvtárhasználó is a néző információs szükségleteivel, szokásaival, ízlésével és sztereotípiáival lép fel.

Beteljesületlen mítosz maradt az aktív és részt vevő publikum képzete is. Azok a videokamerával kapcsolatos elképzelések, amelyek értelmében a fogyasztónak alkotóvá kellett volna válnia, szintén nem teljesültek: a fogyasztó legfeljebb az alkotót imitáló kontárrá vált. A kábeltelevíziózásnál oly hatásosan hangoztatott érv, ti. a publikum interaktivitása, ugyancsak nem realizálódott. Az emberek legfeljebb a passzív befogadást lehetővé tevő programok keresésében interaktívak. A keresés és a felfedezés között pedig kétségtelenül mély szakadék tátong.

A médiumok védelmére eközben meg kell jegyezni, hogy mindennek ellenére megtalálható bennük az aktív befogadó lehetősége, ám a tömegnek nincs sem elég akarata, sem elég képessége (felkészültsége és műveltsége) ahhoz, hogy éljen vele.

Az információs társadalom egyik jele, hogy mindinkább árunak tekinti az információt. Igaz ugyan, hogy az információk a múltban is többször szerepeltek áru gyanánt, ám soha nem tartották annyira értékes és ráadásul elterjedt árunak őket. Az információ helyzetének ez a változása a könyvtárakat is érinti. Mindinkább visszaszorul az a koncepció, amelynek lényege az információk ingyenes elérése volt anélkül, hogy a szolgálat különbséget tett volna bármilyen tekintetben a polgárok között (így a vagyoni különbségeket sem vette tudomásul). Napjainkban viszont a fizetett szolgáltatások trendje lép az előtérbe. Húsz évvel ezelőtt a könyvtárosok még azon tanakodtak, hogy miként lehet a szolgáltatásokat a hátrányos helyzetűekre és a bevándorlókra is kiterjeszteni, ma azt mérlegelik, hogy a szolgáltatási díjakat miként lehetne-kellene strukturálni. Korábban használókat kívántak, most a használók pénzét. Ha a könyvtárak valóban a legjobb információkat kívánják közvetíteni (az adatbázisokból), nincs is más választásuk, mint a térítési díjak szedése.

Különbözik minden demokráciában élő társadalom számára riasztónak kell lennie, hogy az ingyenes információs szolgáltatásokat túlnyomórészt a tehetősebb rétegekből, illetve a műveltebb polgárokból verbuválódók veszik igénybe. Ennek valószínű oka, hogy a szolgáltatásoknak nincs olyan irányultsága, amely az alacsonyabbra pozicionált rétegeknek megfelelne.

Az információs társadalom egyes teoretikusai azt hitték, hogy az elektronikus kommunikáció a közvetlen demokrácia kiszélesítését hozza majd magával, s a polgárok az online referendumok útján sokféle kérdésben foglalhatnak állást. Mára azonban nyilvánvalóvá vált, hogy éppen megfordított tendencia érvényesül: az adatbázisokban tárolt egyéni adatokkal való visszaélések miatt az emberek félnek vélekedéseiket kifejezni a visszacsatolások keretében.

Az elmondottak következtében alakult ki a posztmodern gondolkodás kritikai ága. Ennek legismertebb képviselője a francia *Jean Baudrillard*. Ő mindenekelőtt arra az ellentmondásra mutat rá, amelynek értelmében a társadalom a tömegközlési eszközökön keresztül próbálja magát megismerni, azaz a valóságot a valóság képe alapján értékeli. Szerinte a jel és a valóság viszonyában három alapvető stádiumot lehet megkülönböztetni: a reneszánszig a jel tükrözte a valóságot, az industrializmus idején a jel eltakarta a valóság hiányosságait, a posztindustrializmusban a jelnek nincs

köze a valósághoz, sőt: a jel a valóság helyettesítőjeként lép fel. A médiumok, a kibernetikus szimulációk, a számítógépes modellek és a szórakoztató termékek odahatnak, hogy elmosódik a határ a valóság és reprezentációja között. Baudrillard nézeteiből kiindulva nem a világba történő információrobbanásról kellene beszélnünk, hanem a világnak az információkba zuhanásáról.

A „tényleges” valóság „távolléte” miatt a jelenünkre erkölcsi és értékrelativizmus jellemző. Ott, ahol hiányzanak az értékek, nagyon nehéz megkülönböztetni egymástól az igazat és a hamisat, a jót és a rosszat, de még a szépet és a rútat is.

A médiumok obszcének: közhírré teszik a magán- és az intim szférát általában és konkrét személyek esetében. S ez az obszcenitás korántsem tiltott és nem látható valami, hanem ellenkezőleg: igencsak kirakatba tett.

A posztmodern társadalom vizuális társadalommá válik. A vizualitás nyelvezete váltja fel a harmadik világ orális kultúráját, és az európai könyv- és irodalmi kultúrát. S ezzel párhuzamosan olyan standardizált formára transzformálja az orális és irodalmi kultúrákat, amilyenre neki van szüksége. Ezzel a vizuális kóddal ellátott használatnak nincs lehetősége a befogadás alternatív típusainak igénybevételére. Míg a hagyományos és irodalmi kultúra a múltban bizonyos aurával bírt, a vizualizálás ezt az aurát elveszi tőle, és önmagára a kulturálság hamis álarcát ölti. Jellemző rá a rutinírozott és tömegesen elfogadott produktumok körforgása és ismételtetése. A kulturális élet napjainkban a szórakozás végtelen ringlispllje. A megismerés manapság a televíziós játékok ügye lett: a verseny figyelő nézők különféle szavak és képek kitalálgatása révén azt hiszik, hogy kulturális élményben van részük.

Baudrillard kétségbe vonja a médiumok funkcióját a kommunikációban. Az, amit a médiumok (főként a legnagyobb hatású tv-adók) csinálnak, egyáltalán nem tekinthető kommunikációnak, minthogy az a feladatuk: akadályozzák meg a befogadó választát.

Hasonló problémákat okoztak az új emberi megismerés alakulásában a számítógépek is. A posztmodern gondolkodás számára az információ kontextusa preferáltabb, mint a tartalma, pedig: a tudományban fontosabb a tudományos kommunikáció, mint a tudományos információ, ui. a kommunikáció a nézetek közötti dialógust, és a nézetek türelmes kicserélését jelenti. Ebből a szempontból a fejlődés, illetve a működés számára nem abban rejlik a veszély, hogy a számítógépek történetesen minden kérdésre megadják a választ, hanem inkább abban a hitben, hogy e válaszoknak nincsen alternatívájuk, egyedülvalóan lehetségesek, és mindörökké igazak. De hát a tudományban nincs végleges igazság, s az a tézis sem látszik

plauzibilisnak, hogy a tudomány állandóan az igazság felé közelítene.

A hatvanas évek második felétől kezdve McLuhan munkásságának hatására kezdtek el a könyv haláláról beszélni. A könyvpártiak statisztikákra hivatkozva próbálkoznak szembeszállni ezzel a (szerintük) szóbeszéddel. Csakhogy a könyvek számának növekedése messze elmarad a televíziók, a számítógépek számának növekedésétől. Ezért valószínű, hogy az emberi kommunikáció jövője a multimedium lesz, vagyis az a médium, amely a jelenlegi televíziót és videót összeköti a számítógép képességével, s ezáltal bizonyos, nem túlságosan kreatív és igényes interaktivitás válik majd lehetővé. Sőt: ebben az irányban máris vannak bizonyos eredmények, amelyek a virtuális valóság fogalma alá sorolhatók.

A virtuális valóság hang- és tapintásélményekkel összekapcsolt interaktív számítógépes grafika. A különféle eszközök és berendezések megléte esetén elérhető, hogy az ember mesterséges, programozott, csupán a számítógép memóriájában létező térben „létezőnek” érezze magát. A konceptuálisból a perceptuálisba való átmenetnek a virtuális valóság által reprezentált trendje minden bizonnyal kihat majd az emberi pszichére is. Már jelenleg is sok ember él a médiumok következtében másodkézből való életet. De mi lesz, ha a virtuális valósággal való élés közkeletűvé válik, elképzelni is nehéz. Mi marad a családból, a szerelemből, ha a számítógépes szimuláció a közeljövőben a szexuális partnerválasztáshoz rizikó nélkül széles körű lehetőségeket biztosít? Hogyan változnak majd meg az emberi értelemek, ha a realitástól és a „virtualitástól” egyenrangú ösztönzéseket kapnak? Sőt: mi marad meg a vallásból, ha az ember paradicsomi állapotokat tud majd teremteni, s paradicsomi körülmények között tud élni a számítógép segítségével. Talán Teremtővé válik?

A könyvtárak, akár csak jelenleg, a jövőben is összetevői lesznek a társadalom kommunikációs rendszerének. Az információt a téren keresztül élő kommunikációs technikáknak köszönhetően azonban változás előtt áll rendeltetésük: a dokumentumok őrzése helyett az információk közvetí-

tése vár rájuk. Ezért a könyvtárosnak igencsak fejlett kommunikációs képességgel kellene rendelkeznie. A bármiféle objektív igazság tagadása a posztmodern gondolkodásban az állománygyarapítási gyakorlatot is megváltoztatja. A nyugati nyilvános és szakkönyvtárak rendszerint vehemensen szokták deklarálni: állományukat a kiegyensúlyozott és pártatlan gyarapítás elvei alapján építik. De mit is jelent ez? Mivel minden dokumentum egy sor tulajdonsággal bír, számos témában foglal állást, aligha mondható el, hogy bármelyikük is reprezentálhat egy bizonyos dokumentumcsoportot. Egyetlen filozófus vagy tudós egyetlen művét nem lehet olyaténképpen az állományba venni, hogy az egész életművét reprezentálja, még kevésbé olyaténképpen, hogy a szóban forgó mű valamely szerzői csoportot reprezentál. Még bonyolultabb a helyzet a művészeti irodalom esetén. És ugyanígy: a könyvtárhasználónak is rengeteg tulajdonsága, nézete és állásfoglalása van, s ezekből következnek információs szükségletei és igényei. Ugyan hasznos lehet a használókat bizonyos jellemzők alapján csoportosítani, azt azonban tudni kell, hogy ez a kategorizálás mindenképpen felületes és töredékes lesz. Igencsak problematikus összeválogatni azokat a legfontosabb jegyeket, amelyek akár csak egyetlenegy használót jellemeznének.

Mi következik ebből a relativizmusból? A könyvtárosnak (az adott esetben a gyarapítóknak) úgy kell gyarapítania az állományt, mint szuverén egyéniségnek a maga egyéni és szubjektív állásfoglalásaival, nézeteivel, hiteivel, meggyőződéseivel és előítéleteivel egyetemben. Nem kell bizonygatnia, hogy pártatlan és elfogulatlan, ám azt bevallhatja: feladata bizonyos értékek terjedésének a támogatása. Végül is a posztmodern gondolkodás az efféle elkötelezettséget akceptálni tudná.

/RANKOV, P.: Knjižnice v sociálnej komunikácii informačnej/postmodernejej éry. (Niekol'ko poznámk k téme.) = I, 36. köt. 11. sz. 1994. p. 272-275./

(Futala Tibor)

Mindenható információtechnika?

Az információtechnika kora újfajta közgazdaságtant követel meg – ezt állítja *Michael Rothschild*, egy „US high-tech management guru”. Az egyre több információ feldolgozására és továbbítására képes eszközök bevetésével értelmüket veszítik azok a jól bevált kifejezések, amelyekkel a gazdaságot korábban leírtuk.

Az ipari társadalom gazdasága még óriási gépezet volt, és benne az ember: apró fogaskerék.

Működtetéséhez elegendő volt „meghúzni egy kart”, vagy „lenyomni a megfelelő gombokat”. Ma viszont azt látjuk, hogy a régi módszerek nem váltják be többé a hozzájuk fűzött reményeket. Legalábbis egyre több politikus és vállalati vezető véli így.

Rothschild szerint ez nem más, mint az ipari társadalom mechanisztikus szemléletének csődje. A csőd oka az információrobbanás, ami lehetet-